

Inhoud

De eerste keer	7
De zwarte specht	14
De verspreiding	26
Het bos in maart	35
De trek	42
Het bos eind maart	44
Het bos	52
Het binnenwerk	55
De holbewoner	61
Het hol	68
Het bos in april	72
Het geluid	84
Het paren	88
Het broeden	92
Het bos in mei	94
De kuikens	101
Het bos eind mei	107
Het voedsel	118
Het bos niet in	126
De dood	128
Het bos in september	132
Dankwoord	139
Geraadpleegde literatuur	141

De eerste keer

Mijn eerste zwarte specht zag ik toen ik vijftien was en vaak door landgoed Den Treek zwierf, tussen Amersfoort en Leusden. In de verte stak achter een kleine kapvlakte, waar de bomen nog maar kort ervoor waren omgehakt, een hoge den boven de bosrand uit. Daarin zag ik het silhouet van de specht, die met zijn staart tegen de stam leunde. Het was een winterse middag in december 1977, het licht was zwak en de specht leek nog zwarter dan hij al was. De rode kruin was niet te zien, ook niet door mijn 7x50-prismakijker die ik een week eerder van Sinterklaas had gekregen. Op die afstand was het moeilijk te zien hoe groot de vogel was, al zag ik wel dat hij groter was dan een grote bonte specht. Een zwarte specht is twee tot tweeënhalf keer zo lang als een grote bonte en drie keer zo zwaar. Ondanks de afstand en de schemer zag ik duidelijk dat het een zwarte specht was en niet een groene of bonte. Behalve de stoere staart die als steun fungeerde had hij een vrij dunne hals die juist een forse, zware kop torste, met een rechtopstaand achterhoofd en een fikse snavel. Die is doorgaans 5,6 centimeter lang, soms wel 7.

In die tijd had ik nog maar net ontdekt dat er veel meer soorten vogels in Nederland waren dan ik dacht. Ik kende de meeste tuinvogels wel, en enkele soorten waar mijn vader op wees: reiger, berg-eend, scholekster, kiekendief. Ik bladerde veel in mijn van mijn zakgeld bij elkaar gespaarde *Gids voor de vogels van Europa* door Bertel Bruun, door vogelaars 'de Bruun' genoemd (19,90 gulden bij de Algemene Boekhandel in Amersfoort). Zo ontdekte ik het bestaan van verleidelijke schoonheden als de bijeneter, de ijsvogel, de putter, de gele kwikstaart, de purperreiger, het wouwaapje, de groene en de zwarte specht. Voor bijeneters moest je op zijn minst naar Frankrijk en ijsvogels waren er in die tijd nauwelijks in Nederland. Binnen de kortste keren echter zag ik op Schiermonnikoog een groepje putters,

toen zeldzamer dan nu. Ik sloot me aan bij de Algemeen Christelijke Jeugdbond voor Natuurstudie en Natuurbescherming, waar leeftijdgenoten lid van waren die net als ik van natuur en van dieren hielden, en die toch ook nieuwsgierig waren naar het eerste glas en de eerste zoen. Met deze club fietste ik de wijde omgeving van Amersfoort af: van de uiterwaarden langs de Lek tot de Knardijk bij Lelystad-Haven, van de Hoge Veluwe tot de Nieuwkoopse Plassen. Daar zag ik purperreigers en wouwaapjes. Mijn eerste gele kwikstaarten zag ik op de dijk van Zuid-Flevoland. Maar de meeste nieuwe soorten zag ik in het bos van landgoed Den Treek, omdat ik daar zo vaak naartoe ging. Mijn ouderlijk huis stond aan de bossige kant van Amersfoort, en sinds mijn elfde liet ik honden van buurtbewoners uit. Ik leerde ieder paadje en bijna elke boom in de bossen kennen en breidde mijn actieradius in de loop van drie jaar uit via Klein Zwitserland naar de Hoge Klei en via Nimmerdor naar de Treek, zoals landgoed Den Treek in de volksmond heette, tot Woudenberg aan toe. Met een vriendje groef ik een grote, ondergrondse hut waaruit we bij kaarslicht naar buiten naar de eekhoorns gluurden. Mijn vader had me ook vaak meegenomen naar de Treek, tegen de avond. Reeën kijken. Eerst bij hem achterop, later op mijn eigen fiets, nog later in de auto – de mechanisering van de natuurbeleving.

In de Jeugdbond leerde ik leeftijdgenoten kennen, die net als ik puberden, maar die liever de natuur in fietsten en vogels keken dan aan brommers sleutelden of voetbalden. Naast onze excursies toog ik na schooltijd in mijn eentje, met de honden of met een vriendje de Treek in. Ik zag er mijn eerste groene specht, mijn eerste kleine bonte specht, mijn eerste sperwer, mijn eerste havik, mijn eerste bos- en mijn eerste ransuilen. En op die ene middag dus een zwarte specht. Het plaatje van die soort in mijn vogelboek stond in mijn hersens gegrift en hoewel dat plaatje in de tussentijd uit mijn hoofd is verdwenen, kan ik me de echte specht nog moeiteloos voor de geest halen. Ook mijn opwinding kan ik me nog levendig voorstellen. Ik kon mijn geluk niet op en weet nog hoe ik 's avonds thuis op de bank lag na te mijmeren over die geweldige waarneming!

Spechten spraken mij als beginnende vogelaar al zeer aan. Dat ze verticaal tegen een boom op kruipen, zo contrastrijk gekleurd zijn, en toch pas opvallen als je hun herkenbare getjik, gelach, geroffel of

gehamer hoort, waarna je de vogel soms in zijn wonderlijk golvende vlucht ziet overvliegen... Meestal zag ik grote bonte spechten, ik zag ze vaak genoeg om ze te leren herkennen en weinig genoeg om ze bijzonder te blijven vinden. Maar het bijzonderst leek me de zwarte specht: een halve meter gitzwart met een vuurrode kruin – schitterend!

De zo fraaie bosvogels namen gedurende de twintigste eeuw in aantal toe, maar zijn nu weer op hun retour. Waar zou dat door komen? En hoe kan zo'n grote vogel zich überhaupt handhaven in het aangeharkte Nederland? Waar broeden ze eigenlijk, wat eten ze? Al die vragen komen aan de orde in dit boek, en ze worden nog beantwoord ook. Maar de echte reden voor dit boek is dat het de lezer een kans geeft van een van onze mooiste vogels te genieten, ook als er eens geen gelegenheid is op de juiste tijd het juiste bos in te wandelen.

In de Middeleeuwen zouden er best zwarte spechten geweest kunnen zijn in Nederland, maar sindsdien werd West-Europa ontbost voor scheeps- en mijnbouw, brandstof en bouw materiaal, en werd de soort teruggedrongen tot enkele restanten leefgebied. In de negentiende eeuw kwam de herbebossing op gang en breidde de zwarte specht zijn broedgebied weer uit. Rond 1900 werden in Nederland de zandgronden bebost, en zie: zwarte spechten heroverden het land. Het eerste broedgeval werd in 1913 of 1914 vastgesteld. Geleidelijk groeide hun aantal en die toename werd versneld toen het bosbeheer een natuurlijker karakter kreeg, en de bossen afwisselender werden. Dat was het gevolg van enkele orkanen in de jaren zeventig. Die bliezen grote stukken productiebos omver. Ik kan me de waarschuwingen op de radio goed herinneren: binnenblijven! Ik glipte als tienjarige jongen tegen de zin van mijn moeder juist naar buiten, om het spektakel mee te maken. Bladeren en takken gierden door de lucht. De bossen toen bestonden uit even oude, even hoge bomen van steeds dezelfde soort, die in rechte rijen geplant waren. Ze bleken een makkelijke prooi voor windstoten. Na die orkanen veranderde het bosbeheer. Onder invloed van geestdriftige biologen als Harm van de Veen en Hans van der Lans van de in 1977 opgerichte Werkgroep (later Stichting) Kritisch Bosbeheer was er al meer waardering voor natuurlijk bosbeheer zonder houtkap, jacht en andere

exploitatie. Na de enorme stormschade lieten boswachters in steeds meer bossen de bomen oud worden. De bossen werden gevarieerder in zowel boomsoorten als leeftijd. Voortaan werden niet alle bomen zo snel mogelijk weer gekapt, met als doel het bos te verjongen. Zelfs in natuurbossen die niet voor houtproductie bestemd waren, was verjonging tot dan toe een heilig huisje voor boswachters. Dat heeft heel wat leven in de kiem gesmoord. Als je een bos met rust laat, krijg je met wat geduld uiteindelijk een gevarieerder leven in de boswachterij, naarmate de bomen ouder worden. Als een oude boom valt en wat burens meesleept in zijn val, ontstaat er tijdelijk een open plek, waar een uitbarsting van nieuw leven plaatsvindt, zowel van jonge boompjes als van bloemen als vingerhoedskruid en wilgenroosje. De dode bomen zelf zijn helemaal een bron van nieuw leven, zoals boktorren, andere houtkevers en houtmieren, en de zwarte spechten die daarvan leven. Maar voor het zover is moet je enkele tientallen jaren wachten, jaren waarin het bos soortenarm is.

Toen ik eind 1977 mijn eerste zag, was het bos nog jong en de zwarte specht behoorlijk zeldzaam. Ik was er in ieder geval van overtuigd iets superbijzonders te hebben gezien. Maar weldra bleek het nog bijzonderder te kunnen!

Drie maanden later struinde ik door hetzelfde deel van Den Treek, waarna ik op de fiets naar huis reed. Ik volgde het fietspad naast de lange Houtlaan, en werd ineens gepasseerd door enkele zeer luidruchtige zwarte spechten. Het waren er drie. Ik stapte meteen af en pakte mijn kijker, maar die bleek niet nodig. Op een paar meter afstand, zo dichtbij dat scherpstellen maar net mogelijk was, landden twee van die zwarte spechten tegen een vrij dikke boom. Ze draaiden om de stam heen, soms met gestrekte hals en snavel, soms om de hoek glurend of ze de ander nog zagen dan wel de ander hem of haar. Soms spreidden ze hun vleugels en staart breeduit tegen de stam en bleven ze even roerloos zitten, alsof ze de ander wilden laten geloven dat ze er niet waren. Dat draaien deden ze minder elegant dan ik van zo'n sierlijke verschijning zou verwachten. Leunend op hun staarten bewogen ze hortend en stotend opzij, omhoog en soms ook naar beneden. Ik kon ze een tijdje heel mooi zien; wat een prachtige, zwarte vogels, wat een rode kruinen, wat een grote poten! Het drong toen niet tot me door, maar ik moet gezien kunnen hebben

dat ze vier tenen per poot hadden, waarvan er twee naar achteren, twee naar voren wezen, terwijl één teen soms even bijna horizontaal naar buiten stak. Ik kan me niet meer heugen of het mannetjes met een rode pet waren of vrouwtjes met alleen een rode kruin op hun achterhoofd, maar waarschijnlijk was het een baltsend koppel van een mannetje en een vrouwtje. Ik denk dat dat paartje gezamenlijk een indringer verjoeg, in dit geval de derde specht die ik zag.

Volgens de spechtenkenner Gerard Gorman raken mannetjes van zwarte spechten aan het begin van het broedseizoen dagelijks verwickeld in conflicten met buurtende mannetjes om de beste plekken in het leefgebied, maar zijn zwarte spechten verder beslist geen vechtersbazen. Met andere, concurrerende soorten krijgen ze het nauwelijks aan de stok, al zijn er wel eens confrontaties met groene en grijskopspechten. Tegen kauw en spreeuw wordt niet fysiek opgetreden, maar hooguit gesputterd. Daar laten kauwen en spreeuwen zich niet door imponeren. Kauwen jagen zwarte spechten soms uit hun pas gehakte holen, en of die spechten van kauwtjes zouden winnen als ze zouden vechten, weet ik niet. Tegen spreeuwen echter lijkt gesputter me geen kansrijke tactiek. Spreeuwen leggen het in de strijd om een hol vaak af tegen grote bonte spechten, dus lijkt het me voor zwarte spechten een makkie om spreeuwen uit een hol te knikkeren. Al heb ik nooit gehoord dat spreeuwen een door zwarte spechten bewoond hol veroverden. Stel dat zwarte spechten hun hol door spreeuwen bezet aantreffen, dan geloof ik niet dat die spreeuwen zich zonder slag of stoot door wat gesputter laten verjagen. Het zou me niet verbazen als de spechten een conflict uit de weg gingen en hun hol opgaven.

Heinz Sielmann, de beroemde Duitse natuurfotograaf die in 2006 is overleden, filmde in de jaren vijftig spechten in hun holen. Hij zaagde een hol aan de achterkant gewoon open, en plaatste er een glasplaat, een camera en een paar schijnwerpers voor. Nou ja, gewoon... Vooral bij zwarte spechten was dat een hele klus: een dikke, harde beuk zaag je niet even open. Dat gezaag en gefotografeer moest gebeuren op een verhoogd plateau, want zwarte spechten broeden op niveau. Enfin, hij schreef er een leuk boek over: *Een jaar tussen de spechten*. De spechten verlieten hun hol niet, omdat Sielmann ze stapje voor stapje liet wennen aan zijn aanwezigheid, het

zagen, het licht en het snorren van de camera. Het scheelde misschien dat ze al jongen hadden, want vogels verlaten hun jongen minder gauw dan hun eieren en hun eieren verlaten ze minder gauw naarmate ze langer bebroed zijn. Biologen en economen zullen zeggen dat ze dan al veel geïnvesteerd hebben, maar ik denk dat ze zich gewoon aan hun kroost hechten. Sielmann heeft veel meer spechten gezien dan de spechten die hij filmde, en hij ontdekte hoeveel andere vogels in holen van spechten broedden, vooral in die van zwarte spechten. Hij zag zwarte spechten dagenlang hakken, terwijl er kauwtjes in de buurt rondhingen. Toen het hol klaar was, trokken de kauwtjes erin. De specht gooide het nestmateriaal van de kauwen eruit, maar verzette zich niet tegen de vogels en bleek niet opgewassen tegen de ijver waarmee de kauwen twijgjes en mos aansleepten. Hij hakte dan verderop maar een nieuw hol.

Gorman ervoer herhaaldelijk dat als hij kuikens van zwarte spechten uit een hol viste om te ringen, de oudervogels zonder slag of stoot wegvluchtten, terwijl bijvoorbeeld de helmspecht in Amerika je handen open zou pikken. Ook de kuikens laten zich passief ringen. Gorman meldt zelfs een oud spechtenhol waarin afwisselend door een zwarte en een groene specht wordt overnacht. Gek dat uitgerekend die goedgezak in wetenschaps-Latijn *martius* wordt genoemd, van Mars, de oorlogsgod. In het Engels betekent dat *martial*, een woord dat in vogelnamen vechtlust vertegenwoordigt. *Martial eagle* betekent bijvoorbeeld vechtarend, dus had *Dryocopus martius* net zo goed *martial woodpecker* kunnen heten: vechtspecht.

Zwarte spechten zijn echter geen vechtersbazen, maar vredelievende wezens, in ieder geval voor andere soorten, waartegen ze volgens Gorman lang niet zo streng optreden als tegen soortgenoten. Aan het begin van het broedseizoen knokken mannetjes op favoriete plekken dagelijks grensconflicten uit. En die ruzies laaien tijdens de balts nog veel heftiger op en zien er dan ook veel vijandiger uit. Hij beschrijft de balts van zwarte spechten precies zoals ik me van die twee spechten op de boom herinnerde: ‘Agressief, met luidruchtige achtervolgingen, onderbroken door korte verstoppertjes rond een boom of boomstronk.’

Sinds die baltsende twee op mijn vijftiende heb ik vaker zwarte spechten gezien, maar nooit meer zo mooi als toen. Ik hoor ze trou-

wens vaker dan dat ik ze zie. Hun diepe roffel en vooral hun verdragende, luide lach verraden vaak hun onzichtbare aanwezigheid. Soms zie ik wel eens een zwarte specht een bosweg of open plek in het bos overvliegen, vooral in de nazomer als de jonge generatie haar eigen (lucht)weg gaat. Ik schreef al dat zwarte spechten met geen andere spechten te verwarren zijn, maar vliegend lijken ze wel wat op een kauw, een roek of een kraai. Een vliegende zwarte specht is echter van die kraaiachtigen te onderscheiden aan zijn kortere, bredere vleugels, zijn smalle puntstaart en zijn slanke hals met brede kop. Daarbij is zijn snavel dunner en puntiger en bovendien gelig, niet zwart zoals bij de kraaiachtigen. Zwarte spechten klapwieken stevig, ze houden niet telkens even hun vleugels in zoals andere spechten. Ze vertonen daardoor niet de voor veel spechten zo herkenbare, golvende vlucht, maar vliegen rechttoe rechtaan. Alleen tijdens korte vluchtjes kunnen ze zich wat frivoler gedragen. Wanneer hun korte gefladder een havik opvalt, die vervolgens toesnelt, kan zo'n wat onbeholpen lijkende specht ineens verrassend wendbaar worden en zijn belager afschudden. Gorman beschrijft een vrouwtje van de zwarte specht dat zwenkend door boomtakken maar liefst vier aanvallen van een havik weet te ontwijken, terwijl de havik in het bos misschien wel de snelste en wendbaarste roofvogel is.

In maart 2020 zoek ik de plek op waar ik voor het eerst zwarte spechten zag. Het bos is nu doorregen met АТВ-paadjes, inclusief een crossparcours. Het is een zonnige zaterdagmorgen en overal zijn fietsers, wandelaars, ruiters en zelfs mensen op rollende ski's. Het aantal wandelaars dat een hond bij zich heeft valt me mee, maar een deel van het bos is bestemd tot uitlaatplaats en daar is het des te drukker. Er zijn nog meer kapvlaktes en houtstapels dan destijds. Het verschil is: toen heette dat houthakken, nu heet het bosherstel. Op sommige kapvlaktes staat een bordje: NATUURTERREIN, GEEN TOEGANG.

Geen zwarte specht laat zich horen of zien. Wel hoor en zie ik een raaf. Die zag ik daar vroeger nooit. Ook mooi.

De zwarte specht

De zwarte specht (*Dryocopus martius*) is zo niet de grootste specht ter wereld, dan toch een van de grootste, en zeker de grootste van Europa. In Zuidoost-Azië leven de even grote witbuikspecht (*Dryocopus javensis*), en de poederspecht (*Mulleripicus pulverulentus*), die iets langer kan worden, maar kortere vleugels heeft. In Noord-Amerika is de Noord-Amerikaanse helmspecht (*Dryocopus pileatus*) even groot. Alleen de ivoorsnavelspecht (*Campephilus principalis*), ook al in Amerika, zou nog groter zijn, maar die wordt als uitgestorven beschouwd. De laatste erkende waarneming dateert uit 1991 op Cuba, en in de Verenigde Staten stierf de soort eind jaren veertig uit, toen een enorm, oud bos waarin de laatste populatie huisde, gekapt werd voor landbouwgrond. In 2005 zorgden enkele vogelaars voor opwinding toen ze tijdens een expeditie minstens één exemplaar meenden te zien in Arkansas. Ze wisten de specht zelfs te filmen en haalden met hun waarneming het wetenschappelijke tijdschrift *Science*. Maar de vele zoektochten die erop volgden, door onder anderen de Nederlandse spechtenonderzoeker Martjan Lammertink, hebben nooit meer een ivoorsnavelspecht opgeleverd. Nu is het ook lastig zoeken in een moerasgebied dat veertig keer zo groot is als de Oostvaardersplassen, maar het zou ook kunnen dat de zelfverklaarde herontdekkers ondanks hun gedetailleerde kennis een helmspecht hebben aangezien voor een ivoorsnavelspecht. Het filmpje bleek bij nader inzien nogal vaag.

De schitterende keizerspecht (*Campephilus imperialis*) met zijn forse rode kuif en zwart-witte kleed, eveneens een Noord-Amerikaanse soort, was nóg 10 centimeter groter. Deze reus leefde in de bergen van Mexico, maar is sinds 1956 nergens meer gezien en is dus ook al uitgestorven. Niet alle bossen daar zijn gekapt, maar de vogels werden geschoten door inheemse stammen, die de glanzende spech-

tenveren in tooien verwerkten. Het zou opzienbarend zijn als er in een afgelegen vallei nog een verborgen populatie blijkt te leven, maar die kans is nihil. Lammertink heeft gezocht in oude bergbossen in Mexico, maar wist de soort niet te herontdekken. Wel tekende hij getuigenissen op van mensen die beweerden nog in de jaren negentig keizerspechten te hebben gezien. Lammertink kwam erachter dat er een filmpje van een keizerspecht bestond, hakkend in een grote, dode Durango-den. De opname is in 1956 gemaakt door William Rhein, hoog in de Sierra Madre in Noordwest-Mexico. Het is de laatste zekere waarneming van de grootste specht ter wereld. Lammertink snorde Rhein op en maakte diens opname, met de hand gefilmd vanaf een muilezel, openbaar.

Sinds die reuzen zijn uitgestorven, is de zwarte specht een van de drie grootste spechten (*Picidae*). De spechten maken samen met de toekans, de glansvogels, de baardvogels, de baardkoekoeken en de honingspeurders deel uit van de orde van de spechtvogels (*Piciformes*). Op de wereld leven ruim 450 soorten spechtvogels, en 240 daarvan zijn spechten. Alle spechtvogels broeden in hollen en bijna allemaal hebben ze twee tenen die naar voren en twee die naar achteren wijzen, voor een goede grip op boomstammen. Sommige soorten, zoals de zwarte specht, kunnen die tenen ook dwars tegen een boomstam plaatsen, naar buiten uitgestoken, voor optimale grip. Alleen de drieteenspecht moet met slechts drie tenen genoegen nemen. Honingspeurders broeden zelf niet in hollen, maar zijn de koekoeken onder de spechtvogels. Ze leggen hun eieren in spechtenhollen, nadat ze de spechteneieren hebben opgegeten of vernield. Baardkoekoeken broeden zelf, maar heten koekoek omdat ze op koekoeken lijken. Toekans zijn de grootste spechtvogels, mede dankzij hun immense snavels. Neushoornvogels, op het eerste gezicht de Aziatische en Afrikaanse tegenhangers van de alleen in tropisch Amerika voorkomende toekans, zijn kleurrijk, hebben forse snavels en broeden ook in hollen, maar zijn niet verwant aan toekans en horen niet bij de spechtvogels.

De 240 soorten spechten worden onderverdeeld in echte spechten, dwergspechten en draaihalzen. Van de dwergspechtjes bestaan vijfentwintig soorten, allemaal tropische vogels, en van de draaihalzen slechts twee. De zwarte specht is een van de 213 echte spechten.